

Wiesław Boryś
Kraków

INOVACIJSKE TENDENCIJE TVORBE RIJEČI U ŠTOKAVSKOM NARJEČJU

1. Tvorba riječi u hrvatskim ili srpskim narječjima, generalno gledano, relativno je jedinstvena, slična. Slični, ali svakako ne identični, jesu inventari tvorbenih kategorija i derivacijskih modela, inventari i sustavi tvorbenih morfema. Istovjetne su, barem djelomično, funkcije pojedinih sufiksa i prefiksa kao i njihova produktivnost. Glavni je uzrok takvu podudaranju tvorbe riječi u hrvatskim ili srpskim narječjima zajednička baština iz praslavenskog doba, zajedničke inovacije iz razdoblja slavenskih migracija i iz vremena oblikovanja južnoslavenskoga i hrvatskoga ili srpskoga jezičnog područja, kao i zajedničke tvorbene inovacije u ranom periodu razvoja hrvatskoga ili srpskoga jezika.

Međutim, tvorba riječi u hrvatskim ili srpskim narječjima, koliko možemo uočiti na osnovi nepotpune i nemnogobrojne literature o tvorbenim značajkama narodnih govora, nije svugdje identična. Postoje, na primjer, stanovite razlike u produktivnosti pojedinih tvorbenih kategorija, u funkcijama i produktivnosti nekih derivacijskih morfema, u broju morfema za tvorbu pojedinih kategorija izvedenica itd. Neka su područja bolje očuvala starinu, stariji sustav, dok su druga više inovacijska, više gube stare odlike provodeći niz inovacija. U narodnoj tvorbi riječi odrazili su se također različiti tuđi utjecaji (kao na primjer turski sufiksi *-džija*, *-luk* i drugi u jednom dijelu štokavskog narječja, talijanski odnosno mletački sufiksi u čakavštini i u nekim štokavskim govorima itd.). Ali dijalekatske su razlike u tvorbi riječi uzrokovane prije svega inovacijskim tendencijama u hrvatskim ili srpskim narodnim govorima. Pojedine su inovacije obuhvatile veliki dio hrvatskoga ili srpskoga jezičnog prostora, dok su druge raširene na manjim područjima ili dapače samo u pojedinim govorima.

Zasada nije moguća potpunija karakteristika inovacijskih tendencija tvorbe riječi u štokavštini. Za tu bi svrhu trebalo više točnih podataka iz narodne tvorbe riječi, više opisa narodnih tvorbenih sustava i više radova iz povijesti hrvatske ili srpske tvorbe pojedinih vrsta riječi. Možemo ipak obratiti pozornost na niz odlika štokavske tvorbe koje su ishodom inovacija na štokavskom području, možemo izdvojiti i okarakterizirati pojedine značajnije štokavske tvorbene inovacijske tendencije. U članku razmatram, primjera radi, tri od važnijih štokavskih inovacija u tvorbi imenica. Odbrao sam primjere iz tvorbe te vrste riječi, jer u njoj možemo zapaziti, kako se čini, najviše bitnih razlika među hrvatskim ili srpskim narječjima.

2. Od posebne je važnosti štokavska inovacija u tvorbi skupnih (kolektivnih) imenica¹. Prvobitno su na čitavu hrvatskome ili srpskome prostoru, kao i u drugim slavenskim jezicima, skupne imenice tvorene prije svega od neživotnih imenica s pomoću sufiksa *-je* < *6je*. Rijetke su bile kolektivne imenice izvedene od naziva živih bića, stvarane s pomoću sufiksa kao *-ja* < *-6ja* (štok. *braća*, *svaća*, čak. *bratja*, *svatja*), *-a* (*gospoda*, *vlastela*), neproduktivnih već u doba praslavenske zajednice. Koliko sam mogao ustanoviti, takva je otprilike situacija postojala u štokavskom narječju sve do 17. vijeka. Slično je još danas stanje u čakavskim govorima i, vjerojatno, u kajkavštini. U suvremenim čakavskim govorima i u starim čakavskim tekstovima nalazimo samo kolektive sa sufiksom *-je* izvedene od naziva predmeta²; iznimni primjeri izvedenica od naziva osoba leksičkog su karaktera. Drugačije je, međutim, stanje u većini suvremenih štokavskih govora, koji pored mnogobrojnih skupnih imenica kao *dublje*, *grumenje*, *lišće* itd. znaju produktivni tip kolektiva izvedenih s pomoću sufiksa *-'ād* (*-ed*) od naziva živih bića i ponekad od naziva predmeta. Taj je tip skupnih imenica odigrao određenu ulogu u štokavskoj morfologiji jer je počeo vršiti funkciju množine jednog tipa imenica srednjeg roda.

Novija istraživanja povijesti i funkcija sufiksa *-'ād* (praslav. *-jad6*, *-éd6*) odredila su prvobitnu funkciju tog dočeta u razdoblju praslavenske jezične zajednice³. Sada znamo da je u to doba sufiks stvarao mislene (apstraktne) imenice uglavnom od pridjeva, npr. **čr'něd6*, **čr'n'ad6* "crnina, crnoća; nešto crno, tama, mračnost" (: **čr'n6* "crn"), **gnil'ad6*, **gniled6* "gnjilost; gnjilež,

trulež" (:*gnilb "gnjio, truo") itd. Kao što je poznato, mislene imenice često dobijaju drugotno konkretno značenje. Tako su i prvo-bitne mislene imenice sa sufiksom *-jadb*, *-ědb* sve više gubile apstraktno značenje označavajući predmete za koje je karakteristično svojstvo izraženo temeljnim pridjevom, dakle stale su prelaziti u kategoriju nositelja svojstva (nomina attributiva), katkad sa sekundarnom semantičkom nijansom skupnosti. Takvo baš stanje uočavamo u staroj i suvremenoj čakavštini, gdje su potvrđene izvedenice kao *gnjilad* "gnjilež, trulež", *tašćad* "taština; nevrijedne stvari, gluposti", *svojad* "rođaci, porodica" (u starim tekstovima), *živjad* "kukci", *suhjad* "suho granje" (u govorima). Relikte sličnih deadjektivnih izvedenica čuvaju i štokavski govori, npr. *šupljad* "šupljina", *nejačad*, *živad*, *suvad* itd. Derivati tog tipa još ne pripadaju tvorbenoj kategoriji skupnih imenica jer su kolektivi izvođeni samo od imenica. U njima je ipak često nazočna drugotna značenjska nijansa skupnosti, npr. *živad* označava "to, što je živo, živa bića" a današnje značenje "domaće ptice" ishodom je konkretizacije.

Nisu dosada proučene na povijesnom jezičnom materijalu etape širenja izvedenica sa sufiksom *-'ād* u štokavskom narječju. Poznajemo ipak polazno stanje (deadjektivne izvedenice, nazive nositelja svojstva) kao i rezultat tog širenja, tj. stanje u suvremenoj štokavštini. Na osnovi nekih podataka možemo doći do zaključka da je u štokavskom narječju (odnosno u jednom dijelu tog narječja) postupno proširivan opseg produktivnosti sufiksa *-'ād* tako da je počeo izvoditi također derivate od imenica (uspor. nazive nositelja svojstva kao *perad* "pernate životinje" > "domaće ptice": *pero*) i u svezi s time sve je jače postajalo skupno značenje izvedenica. Proces proširivanja opsega produktivnosti sufiksa *-'ad* obuhvatio je većinu štokavskih govora i doveo je do postanja posebnog tipa štokavskih kolektivnih imenica stvaranih uglavnom od naziva osoba i mladunčadi (mladih bića) s deminutivnim odnosno singulativnim dočecima *-e*, *-če*; u nekim je govorima sufiks *-ād* proširen na sve imenice srednjega roda s nastavkom *-e*, *-o* (uspor. izvedenice kao *sřcād*, *zřnād*, *zvdncād* na primjer u istočnocrnogorskom dijalektu).

Proces proširivanja produktivnosti sufiksa *-ād* doveo je do postanja novog tipa skupnih imenica (dakle do proširenja opsega kategorije kolektiva) i do postanja nove funkcije tog sufiksa u štokavskom narječju. Ta je štokavska tvorbeno inovacija relativno

kasna - najstariji primjeri denominalnih, kolektivnih izvedenica u Frančićevoj građi zabilježeni tek u 17. stoljeću (npr. *bređad*), dok su deadjektivne izvedenice potvrđene već u 14. vijeku u čakavskim spomenicima⁴. Za kronologiju te inovacije od važnosti je činjenica da skupne imenice stvarane s pomoću sufiksa *-ād* nisu poznate nekim iseljeničkim štokavskim govorima (npr. štokavcima u Istri i u srednjoj Italiji, štokavskim oazama u Rumuniji, tzv. galipoljskim Srbima)⁵. Budući da su preci tih štokavskih iseljenika prije 17. vijeka izgubili kontakt s kompaktnim prostorom, možemo utvrditi da u vrijeme njihovih migracija skupne imenice sa sufiksom *-ād* još nisu bile uobičajene u štokavskim govorima,

Značajno je također da ta inovacija nije obuhvatila cijelo kompaktno štokavsko područje. Skupne imenice sa sufiksom *-ād* nisu uobičajene, koliko sam mogao na osnovi dijalektološke literature ustanoviti, u istočnom dijelu štokavskoga prostranstva, uglavnom u kosovsko-resavskom i torlačkom dijalektu⁶. Dakle, ta inovacija izdvaja središnji dio štokavskog narječja iz ostaloga hrvatskoga ili srpskoga jezičnog područja.

Moram još, barem ukratko, zacrtati promjene koje su doživjele štokavske skupne imenice na *-ād*. U doba širenja tih izvedenica u štokavskom su narječju od imenica srednjega roda tipa *prase*, *tele* postojali množinski oblici *praseta*, *teleta* ili češće (u svezi s težnjom prema nestanku takve množine) supletivni oblici tipa *prasići*, *teoci*, inače poznati i čakavskim govorima. Kad su se pored takvih množinskih oblika za označenje više predmeta pojavile i skupne imenice za označenje skupa jednostavnih predmeta, stanje u štokavskim govorima postalo je dosta zapleteno, jer su se u opreci prema obliku jednine našli i različiti oblici množine i kolektivi:

<i>tele</i>	↑	<i>teleta</i> <i>teoci</i> (<i>telci</i>) <i>telici</i>
	↓	<i>telad</i>

Takva situacija nije mogla trajati dugo, iako njezine odjeke možemo još danas uočavati u različitim štokavskim govorima. Razumije se da je novopostala opreka množinskih oblika i kolektiva sličnih značenja morala dovesti do tendencija da se pojednostavi sustav. Općenito gledano, to je pojednostavljivanje provedeno na takav način da su oblici množine (pravi i supletivni) nestajali ili dobijali sekundarne semantičke funkcije, dok su ekspanzivni

kolektivi na *-ād* počeli vršiti funkciju nove supletivne množine. Tipološki slične pojave poznaju i drugi slavenski i neslavenski jezici, uspor. polj. *bracia* mn. prema *brat*, rus. *družbja* mn. prema *drug* itd.

U pojedinim periferijskim arejama štokavskog narječja oblici tipa *telad*, *prasad*, iako su vršili funkciju množine, zadržali su prvobitnu fleksiju i kongruenciju tipičnu za skupne imenice: ponašaju se kao imenice ženskog roda u jednini (npr. u Poljicima: *di spava mončad*, *što poskočila na godine*; *magarad se ništa ne luči od njizi*; *za lov tica i zviradi*). Takvo je stanje, prema podacima A. Pece, u nekim crnogorskim i ličkim govorima, u Bunjevaca oko Senja, u Poljicima. Drugi govori pomalo gube singularnu fleksiju i kongruenciju imenica na *-ād*, uvodeći množinske nastavke u pojedinim padežima i sve više množinsku kongruenciju. Neki su govori (npr. u Bačkoj i djelomično u Mačvi) sasvim likvidirali promjenu imenica na *-ād* u jednini. U tim je govorima također nominativ-akuzativ dobio množinski nastavak: prema *ždrebe* postoji tamo množina *ždrēbādi*, gen. *ždrēbādi*, dat. *ždrēbādima* itd.⁷. Kongruencija je tu, naravno, samo množinska. U tim je govorima, dakle, evolucija skupnih imenica sa sufiksom *-ād* privedena kraju, sve do preoblikovanja u supletivne množinske oblike dotičnih imenica srednjeg roda.

3. Značajan primjer proširenja produktivnosti jednoga derivacijskog morfema u štokavskom narječju jest razvoj sufiksa *-e -ete*. U čakavskom narječju a vjerojatno i u staroj štokavštini morfem *-e -eta* nije produktivan. Nalazimo ga uglavnom u starim imenicama, očuvanim iz ranijih etapa razvoja jezika, u principu bez tvorbenih sveza, bez motiviranosti (*dijete*, *janje*, *prase*, *tele* itd.). U štokavskom sufiks *-e* i još više njegova varijanta *-če* (apstrahirana iz izvedenica kao *ptiče* : *ptica*, *dobiče* : *dobitak*) postali su produktivni za tvorbu mnogobrojnih naziva mladih bića, mladunčadi, umanjenica (odnosno odmilica) i singulativa, npr. *mače*, *vuče*, *golupče*, *pastirče*, *momče*, *šeširče*, *prozorče*, *konjče*, *dobiče*. Dakle, štokavski su govori iskoristili jedan stari morfem za tvorbu izvedenica od temeljnih imenica, proširujući njegovu produktivnost i prvobitne funkcije. Čini se da je ta štokavska inovacija obuhvatila i neke kajkavske govore.

Uzگرد rečeno, u postanju singulativne značenjske nijanse izvedenica kao *konjče*, *dobiče* izvjesnu je ulogu odigrala drugotna

opreka umanjenica (odnosno odmilica) prema skupnoj imenici na *-ad* (uspor. *siroče* : *siročađ* itd.).

4. Posebnu pažnju zaslužuje pitanje podrijetla jednoga nedovoljno još ispitanoga tipično štokavskog tvorbenog postupka u izvođenju odmilica (hipokoristika) od općih imenica. Mislim na poseban način derivacije općih imenica od milja skraćivanjem (krnjenjem) temeljne riječi (ako je višesložna) uz dodavanje morfema *-a*, *-e*, *-o* itd., često s popratnim konektivnim suglasnikom *-j-*, *-l-*, *-š-*, *-c-*, *-č-*, *-ž-* itd.⁸; popratnim derivacijskim sredstvom je i posebno akcenatsko-kvantitativno obilježje izvedenica te vrste.

Od važnosti je da takav tvorbeni prosede u derivaciji općih imenica nije u načelu poznat čakavskom narječju (rijetke iznimke možemo objasniti štokavskim utjecajem). Međutim, svima hrvatskim ili srpskim narječjima (kao i ostalim slavenskim jezicima) dobro je poznat isti u principu tvorbeni postupak u izvođenju odmiličkih (hipokorističnih) oblika osobnih imena. Nedvojbeno je i u staroj štokavštini ta vrsta derivacije bila ograničena samo na osobna imena. Moramo dakle doći do zaključka da je suvremena produktivnost odmilica te vrste izvedenih od općih imenica inovacija štokavskog narječja. Jamačno su mnogobrojna i različito tvorena osobna imena od milja postala obrazac za tvorbu u štokavskom narječju hipokoristika izvedenih od općih imenica kao *mája* (: *majka*), *séja* (: *sestra*), *brájo*, *bráde*, *bráco* (: *brat*), *gósa* (: *gospodar*), *médo* (: *medvjed*) itd.

Proces proširivanja na opće imenice jednoga derivacijskog postupka, prvobitno ograničena na osobna imena, još nije potanko ispitan. Možemo samo ustanoviti vjerojatnu polaznu točku tog procesa, ali nam nije poznata kronologija procesa. Ne možemo ustanoviti podrijetlo pojedinih tipova općih imenica od milja bez potanog ispitivanja njihove povijesti i njihova areala, bez detaljnog proučavanja kronologije i raširenosti tipova odmiličkih osobnih imena. Takva su ispitivanja jedan od važnih zadataka znanosti o povijesti hrvatske ili srpske tvorbe riječi. Tek tada kad budemo imali na raspolaganju obradbu cjelokupne suvremene i povijesne građe, bit ćemo u stanju utvrditi tijek te značajne štokavske tvorbene inovacije, tok uvođenja u tvorbu općih imenica jednoga novog načina derivacije.

5. U članku sam prije svega želio upozoriti na pitanje štokavskih inovacijskih težnji u tvorbi riječi, na jedno još neriješeno znanstveno pitanje. Nije svrha članka da donese cjelokupnu obradbu štokavskih tvorbenih inovacija; takav cilj još nije ostvaren, jer to ne dopušta današnje stanje znanosti o suvremenoj i povijesnoj hrvatskoj ili srpskoj tvorbi riječi. Ipak uspješan, nadam se, nacrt rekonstrukcije povijesti izvedenica sa sufiksom *-ād* dokazuje da i na tom području možemo doći do značajnih rezultata.

Na osnovi razmotrenih i drugih primjera možemo ustvrditi da su štokavske inovacije u tvorbi riječi još jedan dokaz da je štokavsko područje areja za koju je u načelu karakteristično gubljenje starih značajki i sprovođenje inovacija. Dok su čakavsko i djelomično kajkavsko narječja očuvali više starine u tvorbi riječi, štokavsko je narječje (odnosno njegov središnji dio) sprovelo niz različitih inovacijskih težnji, koje su diferencirale hrvatski ili srpski jezični prostor u pogledu tvorbe riječi. Značajno je da su stanovite štokavske inovacije relativno kasne, što još jednom potvrđuje da su mnoge razlike štokavštine u odnosu na ostala hrvatska ili srpska narječja ishodom kasnih razvojnih procesa.

BILJEŠKE

¹ Uspor. V. Frančić, *Budowa słowotwórcza serbskochorwackich kolektywów*, Kraków 1961; A. Peco, *Oblici kolektivnih imenica na -ad*, *Naš jezik VII*, 1956, str. 235-246; W. Boryś, *Collectiva w gwarach serbsko-chorwackich*, *Rocznik Slawistyczny XXXIII*, 1972, str. 33-46 (obradba povijesti sufiksa *-ād* zasnovana je uglavnom na tom posljednjem članku, gdje je navedena osnovna dijalektološka i druga literatura).

² Uspor. W. Boryś, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w.*, Wrocław 1969, str. 55-56; *Isti, Collectiva...*, str. 36.

³ F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, (u:) *Słownik prasłowiański, I*, Wrocław 1974, str. 64-65; *Isti, O słowiańskich formacjach na -do, -da, -dó*, *Studia indoeuropejskie*, Wrocław 1974, str. 215-216. Značajni su prilozi poznavanju istog sufiksa kod istočnih Slavena: J. S. Azarch, *Suščestvitel'nye ženskogo roda s sufiksom -jad'* v ruskom jazyke, *Materialy i issledovaniya po ruskoj dialektologii, II*, Moskva 1961, str. 150-159; J. O. Dzendzelivs'kyj, *Imennyki z sufiksom -jadó* v ukrajins'kij movi, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej XI*, Warszawa 1972, str. 149-175, XII, 1972, str. 183-210.

⁴ Uspor. W. Boryś, Budowa słowotwórcza..., str. 59. Starija je samo imenica *čeljad*, poznata svim slavenskim jezicima praslavenska izvedenica bez motiviranosti na slavenskom tlu.

⁵ Uspor. npr. M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens, Wien 1911, str. 198; E. Petrovici, Graiul Caraşovenilor, Bucureşti 1935, str. 137 (u popisu sufiksa za tvorbu skupnih imenica ne pominje *-ad*); P. Ivić, O govoru galipoljskih Srba, SDZ XII, 1957, str. 192-193.

⁶ Uspor. npr. G. Elezović, Izveštaj sa dijalektološkog putovanja od Vučitrna do Peći, SDZ II, 1911, str. 471; M. Stevanović, Izveštaj o dijalektološkom ispitivanju Metohije, Godišnjak Zadužbine Save i Vase Stojanovića VI, 1938, str. 64; Isti, Đakovački govor, SDZ XI, 1950, str. 109; A. Peco, B. Milanović, Osobine levačkog govora, Anali Filološkog fakulteta II, Beograd 1962, str. 196; M. Grković, Neke osobine govora sela Lukova, Prilozi proučavanju jezika IV, Novi Sad 1968, str. 126; P. Ivić, Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung I, 'S-Gravenhage 1958, str. 53, 236, 239.

⁷ I. Popović, Govor Gospođinaca u svetlosti bačkih govora kao celine, Beograd 1968, str. 167-168. Uspor. također B. M. Nikolić, Mačvanski govor, SDZ XVI, 1966, str. 215, 263.

⁸ Uspor. T. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1963, str. 385-386. Vidi također npr. F. Matijašić, Akcenat i morfološka struktura dvosloženih antroponimij-skih hipokoristika u oblasti Ibra, Južnoslovenski filolog XXVII, Beograd 1966-1967, str. 337-348.